

Türküstan

www.turkustan.info

Dilqəm Əhməd

ədəbi yazıları ilə məşhurdur. Abay Mirzə Dağılı (Cəmil İbrahim oğlu Ağayev) "Onlar türkləri" adlı əseri, Mustafa Kamal Atatürk haqqında, Sakarya ve Kibris savaşı ilə bağlı yazdığı pyesləri ilə tanınır.

Bu şəxslər arasında elmi-publisistik fəaliyyəti daha geniş olan, amma həyatı haqqında olduqca az məlumat olanı Mustafa Haqqı Türkəquldur.

***

M.H.Türkəqul daha çox Hüseyin Cavidə həsr olunan kitabı, həmçinin Üzeyir bəy Hacıbəyli və musiqi tariximizlə bağlı yazıdiği əsərləri ilə məşhurdur. Onun "Azərbaycan Türk şairi Hüseyin Cavid. Doğumunun 80 illiyi münasibətə" adlı kitabı 1963-cü ildə Azərbaycan Gənclik Dərnəyi Yayınlarının ilk kitabı olaraq çap edilib. 1962-ci ildə isə M.H.Türkəqulun topladığı və hazırladığı "Mirzədən

və etdi. Lakin bu bildirilən vaxtin artıq keçməsinə rəğmən, təessüf ki, inдиye qədər heç bir səs-sorاق yoxdur. İtalya ilə barış anlaşması təsdiq olunduğundan İtalya hökuməti vəziyyətə hakim olmağa başlamışdır. Hər an bizlərin italyanlılar tərəfindən həbs edilərək qəssabxanaya göndərilmeyirmiz gözlenilir. Xüsusiylə, Quzey İtalya bölgəsində yaşavaş soyuqlar düşməyə başlamışdır. Əlbisələrimiz yoxdur, hər cismən zəif və ruhen çökmüşdür. Misirlilər böyük alicənablıq edərək bizlərə hədiyyə paketləri getirdilər. Lakin bu, vəziyyəti qurtarmır. Bizim bir an əvvəl buradan ayrılmışız bizi həqiqi ölümündən xilas edəcəkdir. Vəziyyətimiz indiye qədər olduğundan təhlükəlidir. Tecili bir iş edilməsə, Pizadan qəssabxanaya gedənlərin və orada intihar edənlərin aqibəti bizi gözləyir".

Mustafa Haqqı kimi digər legionerlərin də müharibədən sonrakı vəziyyətləri haqqında məktublar arxivlərdə qorunur. Xüsusiylə İtalyadakı vəziyyət ağır idi. Məsələn, "Şərq Yolu" qəzetinin 27 avqust 1947-ci il təxli 35-ci sayında verilmiş "İtalyada ki irədaşlarımızın vəziyyəti" adlı məqalədə Piza düşərgəsində ruslara təhvil verilərək Məhəmmədəvəl adlı

Müharibə əsiri, Cavid və Hacıbəylinin tədqiqatçısı – “Əli və Nino” müəmması

27 Mart 1950 – Cəlil İskəndər, Həzər Güçətil, Ramazan Traxo, Məcid M. Ayapbekin ali təhsil almaları haqqında.

30 May 1950 – Səfər Dadayın ali təhsil alması, Həmid Botaşın Türk-yədikinə bənzər ibtidai sinif müəllimliyi təhsili alması haqqında.

5 İyun 1950 - Əbdülhüseyn Şidakin ali təhsil alması haqqında.

4 iyul 1950 – Mustafa Haqqı Türkəqul, Lətif Elsevər, Süleyman Təkinərin, Piri Şirəlioğlu, Murad Dağlıının ali təhsil almaları haqqında.

4 Noyabr 1950 – Cabbar Ərtürkün ali təhsil alması haqqında.

16 Noyabr 1950 – Ömer Bayramqul Papa, Arslan Mirzəli, Əbdüləziz Bozgözün ali təhsil almaları haqqında.

6 Dekabr 1950 – Nurullah Müğanlıının ali təhsilini tamamlaması, İbrahim Dülberin ibtidai sinif müəllimliyi seviyyəsinə sahib olmasi haqqında.

Bu kimi qərarlar mühacirətə getdikdən sonra orada heyatlarını davam etdirmək məcburiyyətində qalan mühacirətə haqqında müxtəlif ilərdə Təhsil nazırlığı və ya universitetlər tərəfindən verilib. II Dünya müharibəsində iştirak edən SSRİ və təndaşları arasında ali təhsilli şəxslər çox olduğu üçün əsirlikdən sonra onlar işləmək üçün SSRİ ölkələrində afdıqları diplomlarını təsdiqlətmək üçün çalışıblar.

Yuxarıda adlan çəkilən şəxslərdən Cəlil İskəndər, Abay Mirza, Cabbar Ərtürk, Süleyman Təkinərin, Lətif Elsevər, Rza Təbrizi azərbaycanlıdır. Digerlərinin də Şimali Qafqaz xalqlarından olması ehtimalı yüksəkdir.

Bu şəxslərdən Cabbar Ərtürk irəvanlıdır, Azərbaycan Milli Komitesində Əfətəlibeylinin müavinlerindən olub, Türkiyədə liseylərdə müəllimlik edib, türk tarixi və II Dünya müharibəsi haqqında xatirələrdən ibaret kitablar yazıb. Süleyman Təkinərin mühacirətə Rəsulzadənin ən gənc silahdaşlarından olub, ömrü Almaniyyada keçib, müxtəlif dərgilərdə akademik məqalələri yer alıb. Lətif Elsevər dənən çox "Mücahid" dərgisində qələmə aldı.

"əsir döşərgənin məscidində özünü asdı" bildirilib. 6 iyun 1947-ci ildə İsa Nazif Toğrul adlı legioner eyni döşərgədə intihar edib. Legionerlər pul toplayaraq N. Toğrula xatirə daşı hazırlayıb, üzərinə Cəfər Cabbarının "Ölmək o böyük köpüden hər kəs keçəcəkdir" misrası ilə başlayan şeiri yazıblar.

01.08.1952, 01.09.1952, 01.10.1952, 01.11.1952, 01.12.1952

- "Koroğlu" ilk dəfə necə oynanıldı – "Azərbaycan" jurnalı, 01.01.1953
- "Azərbaycanın istiqlalı və müsələsi" - "Azərbaycan" jurnalı, 01.05.1953

- "Qırmızı Rusiya imperiyası qan üzerinde qurulmuşdur" - "Kafkas-

"Əli və Nino" məsəlesi

"Əli və Nino" əsərinin Yusif Vəzir Çəmənzəminliyə aid olması iddiasının ilk müəllifləri də Mustafa Haqqı Türkəqul və Yusif Qəhrəman olub. Türkəqul romanın ilk dəfə 1937-ci ildə çap olunduğunu, araya dünya müharibəsi düşdüyü üçün unudulduğunu, Jenia Gramanın 1970-ci ildə onu ingilis dilinə tərcümə etdiyini və bundan sonra romanın çox məşhurlaşdığını yazıb. Türkəqula görə, bundan Ceyhun bəy Hacıbəylinin də xəbəri olub və o, əsərin orijinalının Azərbaycan türkçəsində yazıldığını, da-ha sonra Yusif Vəzirin bir dostunun köməyi ilə almancaya çevrildiyini qeyd edib. Türkəqul kitabı ilk nəşri Toll ailəsinə məktub yazdığını və xanım Tolldan belə məktub aldığı qeyd edib: "1920-ci illər id. Cavan və gözəl bir kişi mətbəəyə gələrək ərimələ uzur-uzadı danışdıdan sonra bir əlyazması buraxıb getdi. Gələn adamın ərimələ nə danışdığını bilmirəm. Amma sonra həmin gözəl kişini də, onun əlyazmasını da tamam unutduq 1937-ci ildə bazarımız çox kasad olduğundan, həmin əlyazmanın nəşri etdirmək qərarına gəldik. Əsər çox eski alman dilində yazılığından, onun üzərində bəzi düzəlşələr apardıq və çap etdik".

Kitabın Türkiyədə çıxan ilk nəşrinin ön söz müəllifi Semih Yazıçıoğlu bu məktubdan bəhs edib və bundan xəbər tutan xanım Toll məktub yazdığını irtək edir...

P.S. Mustafa Haqqı Türkəqulun Azərbaycanda və Amerikada yaşayış yaxınlarının bizimlə əlaqə saxlamalarını xahiş edirik.

Qaynaq:

1. 1950 Yılı Talim və Terbiye Kurulu Fihristi.
2. Sevda İslmayıl. "Çəmənzəminli sürgündə hansı xəstelikdən ölüdü? (4-cü yazı)". Azadlıq radiosu, 2012.
3. "Kafkas", "Azərbaycan" jurnalı

lumat olmasına da, II Dünya savaşında iştirak etmesi, əsir düşməsi faktı bəlliidir. Müharibədən sonra Misir şahzadesi İbrahimin Qahirəyə aparlığı legionerlər arasında olub. Türkiyə axıvlərində onun əsirlikdən yazıldığı bir məktub saxlanılır. Romanın 1947-ci il sentyabrın 28-də türk jurnalistə göndərdiyi məktubunda yazıb:

"...Türkiyənin bizi qəbul etmək qərarına qədər olan durumumuz zati-alınızə məlumdur. Bu qərarın bizi nə qədər sevindirdiyini təsəvvür etdiyiniz zənnindəyəm. Bu qərara mütəqəib türk heyəti buraya geldi. Ən çox ay yarıma qədər bizlərin Türkiyəyə gedəcəyimizi bizi təntənə ilə

Ehtimal ki, Mustafa Haqqı da Məhəmməd Kəngəri, Əliheydər Süleymanov, Sultan Hacıcioğlu və s. tənmiş legionerlər birlikdə əvvəlcə Misir gedib, daha sonra Türkiyəyə yollanıblar. Uzun müddət Türkiyədə yaşadıqları sonra Amerikaya köçüb.

Ə.Fətəlibəylinin qəbul etdiyi Visbaden anlaşmasına qarşı çıxan legionerlər arasında M.H.Türkəqul da olub.

Mustafa Haqqı "Azərbaycan", "Kafkas", "Dergi" jurnallarında məqalələri yazıb. Bəzi məqalələri bunlardır:

- "Azərbaycan musiqisi" (4 hissəli) - "Azərbaycan" jurnalı,

ya", sayı 14, 09.1952.

- "Rus imperializmi və sülh" - "Kafkas", sayı 15, 10.1952

- "Azərbaycanın böyük bəstəkan Üzeyir bəy Hacıbəyli" - "Kafkas", sayı 16, 11.1952

- "Rusların yeni soyuq mühərbi taktikləri" - "Birlik Kafkas", sayı 18-19, 01.02.1953

- "Stalinin ölümündən sonra" - "Birlik Kafkas", sayı 20-21, 03.04.1953

- "Azərbaycan türkərinin istiqal günü" - "Birlik Kafkas", sayı 22, 05.1953

- "Rus boyunduruğunda yaşıyan türkər" - "Birlik Kafkas", sayı 28-29, 11.12.1953

Oxu, oxut, abune ol!